

סקירת ספרים

Media Distortions: Understanding the Power Behind Spam, Noise and Other Deviant Media

Elinor Carmi. Peter Lange, 2020. 292 pages

ערן פישר*

ספרה החדש של אלינור כרמי מתחיל בנקודה שנמצאת מעבר לגבולות המחקר של מרבית חוקרי המדיה: המקום בו התקשורת כושלת. הנחת היסוד של מרבית מחקרי התקשורת היא עצם קיומה של תקשורת – קיומו של תוכן שנמסר, זהו ה־sine qua non של מחקר תקשורת. כאשר חוקרי שיח מוצאים הקלטה שאי אפשר לפענח הם מסירים אותה מהקורפוס שלהם, כאשר אנחנו מקבלים הודעות זבל בדואר האלקטרוני אנחנו מוחקים אותן, מסירים אותן מטווח תשומת הלב שלנו כדי לפנותה למסרים ראויים יותר. ד"ר כרמי, מרצה ב־City University of London, עושה בספרה *Media Distortions* בדיוק את הדבר ההפוך: היא מבקשת להחיל את חקר התקשורת על מצבים כשל תקשורתי – אי־תקשורת, א־תקשורת ואנטי־תקשורת.

את ההשראה למחקרה היא שואבת מפוקו, אשר ביקש ללמוד על מבנה הכוח בחברה – ולמעשה על הכוח שבנורמלי, ברגיל, בתקין, בנורמטיבי – באמצעות חקירה מדוקדקת של הבניית הקטגוריות של סטייה וחריגות: "חקירה של קטגוריות מדיה 'סוטות' יכולה ללמד אותנו רבות על מדיה. כפי שגורס מישל פוקו, אם נרצה 'לגלות' מה המשמעות של שפיות בחברה שלנו, עלינו לבחון מה קורה בזירה של אי־שפיות" (p. 251, כל התרגומים שלי, ע"פ).

לספר שתי תרומות מרכזיות לחקר המדיה, אשר אומנם מקושרות בו זו לזו ומפרות זו את זו, אך יש להן גם קיום עצמאי. האחת נוגעת לנושא הספר, כפי שמרמזת כותרתו "סטיות מדיה": כרמי רואה בהן לא כשל של תקשורת ושל אמצעי התקשורת, אלא קטגוריה פורייה המובנית בידי תעשיות המדיה עצמן לצורכי ניהול אוכלוסייה. השנייה, אשר מיושמת בהקשר התמטי של הספר, אך כאמור גם עומדת בפני עצמה, היא

* פרופ' ערן פישר, המחלקה לסוציולוגיה, מדעי המדינה ותקשורת, האוניברסיטה הפתוחה (eranfisher@gmail.com)

תרומה מטה־תאורטית. כרמי מסיבה את תשומת ליבנו למטפורות שמשמשות אותנו לחשיבה על מדיה בהקשרים של כוח, הנסבות רובן ככולן סביב ראייה. דוגמה בולטת לכך היא "מעקב": האטימולוגיה של המונח הלטיני surveillance נטועה ב"צפייה" או "התבוננות".

כרמי מציעה לנו סט חדש של מטפורות לחשיבה על מדיה, המבוסס על חוש השמיעה. התבונה לגבי עליונותו של חוש הראייה כעיקרון מארגן של המציאות במחשבה המערבית אינה חדשה, וכבר נידונה אצל הוגים רבים, מעמנואל קאנט ועד מישל פוקו. כפי שכרמי מצהירה, ובצדק רב: "מדהים שכל ההגות שלנו לגבי ידע וכוח נסמכת על לקסיקון אופטי" (p. 5). (ראו את ספרו הנפלא של מרטין ג'יי [Jay, 1993], *Downcast Eyes: The Denigration of Vision in Twentieth-Century French Thought*, אשר מבכה את גויעתה של הראייה במחשבה הפוסט־מודרנית). כרמי מבקרת את האופן שבו החשיבה המערבית, גם זו המדעית והתאורטית, "הדגישה יתר על המידה אופנים של ראייה והסתמכה עליהם בתור אמצעי להכיר (ולשלוט ב) אובייקטים ואנשים" (p. 7). קריאתה של כרמי לניתוח המדיה באמצעות חושים אחרים היא נדבך נוסף בפרויקט תאורטי רחב יותר. (בהקשר זה ראוי לציון בעיקר ספרו המיוחד והנועז של התאורטיקן הגרמני הרטמוט רוזה [Rosa, 2021], *Resonance: A Sociology of Our Relationship to the World*, המבקש לחשוב מחדש על הסדר החברתי באמצעות המושג "דהוד", ובונה עולם מטפורי שלם לניתוח חברתי המבוסס על מגע, מימוש וחישה גופנית של המציאות החברתית).

כרמי מציעה שני מושגים תאורטיים המסתמכים על חוש השמיעה, שניסוחם רחב די כדי לאפשר שימוש בהם בהקשרים אמפיריים שונים. הראשון הוא "האזנה מעובדת" (processed listening) והשני – "ריתמדיה" (rhythmedia). המושג האזנה מעובדת מתייחס למערך טכנולוגי־חברתי של מעקב: "האזנה מעובדת היא צורת האזנה שבה מומחים ממקצועות ותחומי עניין שונים (אנשים, ארגונים או ממשלות) מאזינים (מנטרים, מבחינים, אומדים, מארגנים ורושמים) למקורות שונים (חומריים, דיגיטליים, טכנולוגיות, מרחבים) בזמנים שונים, במטרה לייצר סוגים שונים של ידע למטרות דומות" (p. 32). האזנה מעובדת (ואולי נכון יותר לתרגם את המושג "האזנה ממוקדת") היא תכליתית ומיועדת לא רק ליצור ידע לשם ידע, אלא לתרגמו ליחסי כוח בין בני אדם: "כך, בתהליך מתמשך [של האזנה מעובדת], שבים ונוצרים גופים מסוימים – סובייקטים" (p. 32). האזנה מעובדת, בניגוד להקשבה אולי, אינה בין־אישית או אינטר־סובייקטיבית, אלא מפגישה את הפרט עם מערכת ממוסדת המשתוקקת להכירו ולנהל אותו: "בשונה מרופא או מכונאי יחיד, מרחבי מדיה מאפשרים לגורמים רבים להשתתף בתהליך ההאזנה. למומחים המאזינים באמצעות המדיה אין בהכרח אותן יכולות

האזנה, ככל שיכולת ההאזנה שלך גבוהה יותר כך אתה יכול להפעיל יותר כוח" (p. 32). האזנה מעובדת, אם כן, היא האוזן של האח הגדול, הרגישה לכל הגה שלנו.

ריתמידה, המושג השני שמציעה כרמי, מתייחס לארגון הנתונים הנאספים באמצעות האזנה מעובדת במרחב ובזמן לשם יצירת מערך ידע אפקטיבי. אם בהאזנה מעובדת מוקלטים צלילים בדידים, הרי שריתמדיה מסדרת אותם כמו תווים כך שהם הופכים ליצירה מוזיקלית. אם כן, שני המושגים משלימים זה את זה. את ההשראה למושג ריתמדיה כרמי שואבת ממושג דומה – *rhythmanalysis* – של ההוגה המרקסיסטי הנרי לפבר (Lefebvre), ומהמושג "זרימה מתוכננת" (*planned flow*) של חוקר התקשורת ריימונד ויליאמס (Williams) – שניהם מושגים העומדים על האופן שבו מערכות של ממשליות (*governmentality*) ושליטה מנסות את הזמן, מארגנות אותו ומכניסות בו קצב וסדר כדי לנהל קבוצות אוכלוסייה. כרמי שואבת מהגותם ומציעה את ריתמדיה כמושג תאורטי "הבחון כיצד מומחי תקשורת מארגנים (מחדש) את החוויות של אנשים, את המרחבים ואת היחסים ביניהם באמצעות מדיה" (p. 39). היא גם מוסיפה היבט של זמן להבניה התאורטית שלה עצמה, בטענתה שחזרתיות אינה רק אותור דבר־שקורה־כמה־פעמים, אלא שכל פעימה תלויה בזו שלפניה ונבנית עליה. לדבריה, "התיבה 'מחדש' [בצירוף 'מארגנים מחדש' הנזכר לעיל] חשובה כי היא מדגישה את החזרתיות של פעולות אלה ואת האופן שבו כל מחזור מתבסס על קטגוריות ומדדים שנקבעו בזה שלפניו. ריתמדיה היא האופן שבו חברות תקשורת מאמנות אנשים שוב ושוב באמצעות תזמור החוויות שלהם במרחבי מדיה מרובדים" (p. 39).

כאמור, המושגים "האזנה מעובדת" ו"ריתמדיה" מקבילים במידת מה למונח ההגמוני "מעקב", המרכזי הרבה יותר בחקר מדיה דיגיטלית. די להזכיר בהקשר זה חוקרים כמו דיוויד ליון (Lyon), שושנה זובוף (Zuboff) וקריסטיאן פוקס (Fuchs), או את החוקרים הישראלים אבי מרציאנו וענת בן דוד. מה התרומה, אם כן, של המעבר המטפורי מראייה, צפייה והתבוננות, מן הצד האחד, לשמיעה והאזנה מן הצד האחר? התשובה מורכבת. לעיתים בניתוח של כרמי שמיעה מחליפה ראייה ואינה מעמיקה את ההבנה. אבל לעיתים החלפת המטפורה ממלאת את תפקידה ומעניקה תובנה חדשה. כך הדבר למשל לגבי הגבולות שבין פרטי לציבורי. כפי שכרמי מציינת בסקירה של תחום ה־*sound studies*, בניגוד לגלי האור הנחסמים בגבולות פיזיים של פרטיות (כגון קירות), גלי הקול אדישים יחסית למחסומים כאלו. "צליל מספק מסגרת מושגית טובה לניתוח כשבוחנים את המדיה, כיוון שהוא מאתגר את הגבולות של מרחבים [...] בשונה ממראות, לצליל יש יכולת לנוע בין מרחבים ציבוריים ופרטיים ולמלא את שניהם בנוכחותו" (p. 26). לכן אנחנו יכולים להתהלך בדירתנו עירומים ללא הפרעה, אבל לא

יכולים להאזין למוזיקה בקולי קולות באותו מרחב ממש. יתר על כן, "צלילים ומוזיקה הם אמצעים רבי עוצמה כדי לתקשר, לחוש ולחשוב על דברים; הם מהדהדים" (p. 6).

זה באשר להיבט התאורטי החשוב של הספר, אשר עשוי לפתוח דלת חדשה להבנת תקשורת ומדיה באמצעות מטפורות המכוונות אותנו לצלילים ולקולות, להאזנה ולהקשבה (לדוגמה, "רעש" עשוי להיות קטגוריה אנליטית מעניינת לחשיבה על עודף מידע בסביבת המדיה שלנו). גם בהיבט התמטי כרמי מחדשת, וגם בהקשר זה היא שואבת רבות מהגותו של פוקו. כאמור, היא רואה בקטגוריה של סטיות מדיה מפתח להבנה חדשה של אופני הפעולה של קטגוריות מדיה, ובמידה מסוימת גם מפתח להבנה של התגבשותם והשתנותם של יחסי כוח. היא מבקשת להבין כיצד המדיה פועלת כמרחב של משילות וממשליות – וככלל כמרחב המייצר יחסי כוח בין אנשים, דברים ומוסדות – באמצעות בחינה של "כשלי" תקשורת. אך אלה כשלים רק לכאורה, שכן הם חלק מהותי מאופן הפעולה של המדיה, בהתחשב בכך שמטרתם של גופי תקשורת אינה רק העצמה והרחבה של הממד התקשורתי, אלא גם יצירה של יחסי כוח.

אך מדוע זה כך? מדוע דווקא תופעות שוליים וכשלים הם כל כך מרכזיים להבנה של מדיה וכוח? מהלך הטיעון של הספר, כמו גם הרטוריקה של כרמי (עיתונאית לשעבר וכותבת מחוננת, המעניקה לקורא לא רק ידע רב אלא גם חוויית קריאה מענגת), רומזים שהיא "עלתה" על משהו, משכה במזל בחוט שפרם את האריג כולו. כך היא טוענת בעצמה: המחקר שהוביל לכתיבת הספר התחיל מבחינה של תופעה שולית לכאורה – ספאם (הודעות זבל). אך ככל שחפרה עמוק יותר היא גילתה כמה ההבניה של קטגוריות מדיה סוטות מרכזית להבנה של המדיה הנורמטיבית והמרכזית. יכול להיות שאכן היה לה מזל, ואין ספק שלמזל יש תפקיד חשוב בהצלחות המחקריות שלנו.

אבל אני רוצה להציע תשובה אחרת לשאלה כיצד תופעת מדיה שולית לכאורה התגלתה כמפתח להבנה רעננה, עמוקה ומפרה של המדיה שלעצמה. זוהי דעתי בלבד, וייתכן שכרמי לא הייתה מקבלת אותה. הבסיס לתשובה שאני מציע נעוץ באפיסטמולוגיה המרקסיסטית-הגליאנית המכונה טוטאליות – תאוריה שיצאה זה מכבר מהאופנה, שלא לומר נעשתה טאבו של ממש. העיקרון (כפי שניסח אותו ג'יי [Jay, 1986] בספרו *מרקסיזם וטוטאליות* [Marxism and Totality: The Adventures of a Concept from Lukács to Habermas]) הוא שהמערכת החברתית היא פרקטלית: אפשר להחיל את דפוסי היחסים החברתיים, המנוסחים במונחים מופשטים, על המערכת החברתית כולה, על רכיבים בתוך המערכת, על מוסדות וארגונים בתוך רכיבים אלו וכולי. דפוסים אלו מופיעים אף ברמות המיקרו של המערכת החברתית,

כמו אינטראקציות בין־אישיות, קהילות קטנות ומשפחות. הפטריארכיה למשל, בתור דוגמה מייצגת אחת, אינה רק מבנה חברתי מופשט וכללי, אלא מבנה שצורתו והגיונו מיושמים הן בשוק העבודה, הן בבית הספר היסודי, הן בשיבת ההנהלה של בית הספר והן בבית המגורים של המורה. אם כן, כדי להבין את המערכת החברתית כולה – את הטוטאליות שלה – די למשוך בחוט כלשהו, וכך לפרוץ את המבנה כולו. כפי שמלמד הדיאלוג שמשמש אפיקרף לטרילוגיה המונומנטלית של מנואל קסטלס (Castells, 1996) על חברת המידע:

”אתה חושב שאני אדם מלומד?”
”בהחלט”, ענה זיגונג. ”הלא כן?”
”כלל וכלל לא”, אמר קונפוציוס. ”בסך הכול תפסתי חוט אחד המקושר לכל האחרים.”

זוהי מטפורה כפולה – הן תאורטית והן אפיסטמולוגית. היא מציעה כי העולם הוא רשתי, וכי חוטים שונים ומובחנים מחוברים ביניהם, מחזיקים זה את זה במקום ומעניקים משמעות זה לזה, ולכן, כדי להכיר את העולם יש לאחוז באחד החוטים ולמשוך – מהלך הפרימה הוא גם מהלך של גילוי.

אך תרומתו של הספר אינה רק תאורטית. הוא משופע במקרי מבחן אמפיריים, שעוצמתם נובעת מכך שהם אינם מגויסים לנרטיב של השבר האנלוגי־דיגיטלי, אשר שלט בכיפה בעשורים הראשונים של המחקר על מדיה דיגיטלית – נרטיב אידאולוגי, שמקורו בתעשיות המדיה הדיגיטלית, ושההגיון המנחה אותו, שאפשר לכנותו ”טכנולוגיזם”, מפוקפק מבחינה תאורטית.

השימוש במקרי מבחן מתקופות זמן שונות מאפשר [לספר] להדגיש את העובדה שהייצור של קטגוריות לא־לגיטימיות במדיה איננו דבר חדש. החשיבות של נקודה זאת נובעת מכך שחוקרים רבים נוטים להסב את תשומת ליבנו לתהליכים שמתרחשים בתקופה מסוימת, שיש לה זיקה למדיום ספציפי, ולכן מציגים אותם כחדשים, מבלי להביא בחשבון שגם בעבר נעשה שימוש באסטרטגיות דומות. התחלתי את מחקרי בכוונה לבחון ספאם, אך ככל שחפתי עמוק יותר הבנתי שספאם הוא בסך הכול מונח עכשווי שקטגוריית מדיה סוטה זאת קיבלה בהקשר של האינטרנט (p. 10).

תחת זאת, מקרי המבחן שמציגה כרמי מסודרים על הציר התאורטי שתואר לעיל. מקרים אלה כוללים, בין השאר, מרכזניות טלפונית, רעש במרחב העירוני, דואר זבל, עוגיות, פייסבוק, אלגוריתמים ופרסום. לדוגמה, בפרק על פייסבוק היא מראה כיצד

השירות מאמן את הגוף (הדיגיטלי) להתנהגויות המוכוונות ומצומצמות ל”חיוביות”. השירות מנפה הקשרים, ניואנסים ותחושות מהדרכים שבהן אנשים יכולים להציג ולבטא את עצמם, וכך עושה להם דה־פוליטיזציה באמצעות מכניזם ביופוליטי [...]

פייסבוק מגבילה, מבנה, מעצבת, מנהלת ומסחירה את האופנים שבהם בני אדם ודברים יכולים להתנהל הן במרחב שלה והן מעבר לו (p. 185).

השגת המטרה המורכבת הזאת במרחב שמקדש לכאורה חופש ופתיחות היא משימה מורכבת, המבוצעת באמצעות מה שכרמי מכנה פילטרים אנושיים ולא־אנושיים: משתמשים (למשל לייקים), עובדי השירות (content moderators), אלגוריתמים (יצירת ניוזפיד), ארכיטקטורה (social plugins). המרחב האמפירי הזה, המתואר בפרוטרוט, נותן לנו תמונה עשירה, וגם מאפשר לקוראים להציע פרשנויות אלטרנטיביות לנתונים שכרמי מציגה.

רשימת המקורות

- Castells, M. (1996). *The rise of the network society*. Blackwell.
- Jay, M. (1986). *Marxism and totality: The adventures of a concept from Lukács to Habermas*. University of California Press.
- Jay, M. (1993). *Downcast eyes: The denigration of vision in twentieth-century French thought*. University of California Press.
- Rosa, H. (2021). *Resonance: A sociology of our relationship to the world*. Polity.